

împlicat la pierderea acestui caracter. Urmările romanizării populațiilor provinciilor sînt tratate în capitolul al III-lea, intitulat „libertate sau asimilare”.

Populațiile din provincii au evoluat spre urbanizare, *ciuitates* formînd cadrul general al organizării lor. Aceasta corespundea atît intereselor autorităților imperiale cît și aspirațiilor de romanizare ale provincialilor. Politica de urbanizare a variat de la provincie la provincie; la Dunărea-de-Jos, în general garnizoanele au format nucleele viitoarelor *municipia* (astfel și Fr. Vittinghoff, *Die Bedeutung der Legionslager für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und Dakien*, în *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, 1968); acolo unde existau comunități peregrine cu caracter urban, ele au fost transformate în orașe romane, municipii sau colonii, ai căror locuitori erau ridicați la dreptul latin sau roman, după gradul respectiv de asimilare. Pe măsura dezvoltării urbanizării, comunitățile și-au pierdut autonomia locală, fapt constatat atît la municipii și colonii cît și la cetățile libere; cu toate acestea, în epoca Severilor, cînd se împlinise o evoluție în acest sens, și chiar la începutul Imperiului III-lea, titlurile orașelor se păstrează în documente — sînt atestate și titlurile de *ciuitates foederalae* — titluri goale de conținut, căci ele au fost acordate și colectivităților ce înainte făcuseră *deditio*. Vechii *dediti* au devenit și ei *ciues Romani*, toți supușii fiind incluși în orașe și provincii. Dacă mai existau grupări neasimilate, acestea erau enclave barbare, tolerate, dar fără un statut juridic recunoscut.

Cu toată tendința de nivelare a tuturor categoriilor de colectivități, procesul de asimilare a fost deosebit de complex, constatare confirmată de inscripția recent descoperită la Banasa. Ea a aruncat o lumină nouă asupra relațiilor autorităților romane cu *gentes* care, întocmai ca orașele, au beneficiat de recunoașterea drepturilor locale. Recunoașterea acestor drepturi și păstrarea lor se presupune că a fost garantată și prin *Constitutio Antoniniana*, toate colectivitățile, urbane sau rurale, fiind considerate ca entități distincte, cu competențele lor juridice și cu autonomia lor în gestiunea fondurilor comune.

În concluzie se subliniază că în relațiile sale cu popoarele străine Roma a acționat după reguli stabilite de ea însăși. Toți partenerii, *foederati* sau învinși, aveau un regim asemănător în măsura în care regulile erau impuse unilateral de autoritățile romane. *Deditio* era baza generală a relațiilor internaționale. Ea nu era generatoare de servitute, ci comporta relații de hegemonie, impuse deopotrivă popoarelor învinse ca și celor aliate. Comunitățile supuse păstrau competențe diplomatice, legislative, judiciare și fiscale locale, de aceea autorul poate afirma că Imperiul era o comunitate internațională.

Desigur, în această prezentare, deși amănunțită, n-am putut cuprinde decît parțial bogăția problemelor și a materialului documentar analizate în această carte valoroasă. Și, fără să aibă pretenția de a fi dat o rezolvare definitivă multiplelor probleme puse de regimul juridic al relațiilor Romei cu aliații și supușii săi, cu atît mai mult cu cît unele din aspectele sale abia au început să fie discutate, socotim că acest studiu a întrecut cu mult țelul modest exprimat în prefață, de a atrage atenția asupra unor probleme arzătoare.

Em. Dorușiu-Boilă

Prof. Dr. A. N. ZADOKS, JOSEPHUS JITTA, Dr. W. J. T. PETERS, Dr. W. A. van ES, *Roman Bronze Statuettes from the Netherlands, I. Statuettes found north of the limes*, Scripta archaeologica Groningana I, 1967, 140 p.

La mijlocul secolului al XIX-lea, C. F. Wiberg, într-o lucrare asupra importurilor romane în Germaniile libere, inaugura un domeniu care, începînd de la acea dată, timp de un secol n-a încetat să se dezvolte și să atragă interesul lumii științifice. Aplicarea unor metode

riguros științifice în acest domeniu a fost începută de către H. Willers în studiul său *Die römischen Bronzeimer von Hommoor*, Hannover, 1901. Apoi un lung șir de studii vin să adauge noi trepte cunoașterii activității comerciale romane dincolo de hotarele nordice ale Imperiului. O primă sinteză asupra exportului roman în teritoriile barbare se datorează lui Von Brogan, care, într-o lucrare apărută în 1937, adună și corelează izvoarele literare antice cu documentele arheologice. În sfârșit se impune menționarea studiului mai recent a lui H. J. Eggers, *Der römische Import im Freien Germanien*, apărut în anul 1951.

Studiul comerțului roman în teritoriile barbare implică probleme deosebit de complexe și nu mai puțin pasionante. El interesează deopotrivă pe istoricii imperiului roman și pe cei care urmăresc istoria populațiilor germanice de la nordul limesului roman, căci două lumi sînt implicate, două lumi opuse între care relațiile vor fi cînd de bună vecinătate, cînd de dușmănie.

Studiul exportului roman în nord este important pentru cunoașterea vieții economice a Imperiului roman și interesantă este desigur identificarea centrelor meșteșugărești și comerciale care deserveau aceste regiuni. Nu mai puțin lipsită de valoare istorică este cunoașterea mediului în care pătrundeau diverse obiecte (vase de bronz și de argint, sticlă, terra sigillata, statuete de bronz), mandatare ale civilizației romane, ca și permeabilitatea populațiilor din aceste regiuni la cultura și religia romană. Se pot astfel stabili unele diferențe între diverse regiuni și triburi. Zona care intră în discuție se întinde între Rin și Dunăre la sud, granița vestică a U.R.S.S. la răsărit și Oceanul Înghețat la nord.

O nouă lucrare de caracter analitic a fost întreprinsă : publicarea statuetelor romane de bronz din Olanda. Proiectată în trei volume, ea urmează să publice întreg materialul aflat în zona militară a limesului renan, la sudul acestuia, pe pămînt roman și la nord de Rin în Libera Germania.

Primul volum, singurul care a văzut pentru moment lumina tiparului, publică materialul din actualele provincii Friesland, Groningen și Dreuthe. În următorul volum vor apărea materialele descoperite în castelele de pe Rin și în sudul Olandei. Aceste două volume se vor limita la analiza strictă a materialului. În cel de-al treilea volum vor fi discutate datele arheologice, evoluția stilistică a statuetelor, aspectele iconografice, consecințele și semnificațiile prezenței lor în acest teritoriu. Să nu uităm că avem a face aici atît cu importurile romane, cît și cu copii locale care, prin caracterul lor documentar, prezintă un important material de studiu. Autorii cred că printr-o astfel de cercetare se vor putea lămurii multe din problemele ce le ridică statuetele romane răspîndite în toate provinciile vestice.

O discuție asupra problemelor generale ridicate de materialul pus la dispoziție de primul volum ar fi o anticipare asupra concluziilor autorilor. Ne vom limita, deci, la simpla prezentare a volumului ce-l avem în față.

Publicarea statuetelor este concepută în cadrul unui catalog, materialul fiind împărțit în trei mari categorii : 1) divinități, eroi și genii ; 2) figuri umane ; 3) reprezentări animaliere. În prima categorie intră aproape întreg panteonul roman : Apolo (3*), Bachus (3), Ceres (1), Genius (1), Hercule (1), Isis (1), Isis-Fortuna (1), Iuno (1), Iupiter (3), Marte (7), Mater (1), Mercur (15), Minerva (3). Aproape toate aceste divinități apar într-o iconografie bine cunoscută în seria statuetelor de bronz, identificări îndoielnice fiind, credem, absente. Trei dintre piese, identificate de autori ca reprezentînd pe Iunona (nr. cat. 12), Magna Mater (nr. cat. 24), și Mercur (nr. cat. 40) sînt produse tipice ale acestor ateliere meșteșugărești provinciale, în care sculptura pierde volumul și prin aceasta limbajul ei propriu, evoluînd către forme afunționale, neorganice, dar foarte expresive.

Celelalte două categorii sînt mult mai restrinse, cuprinzînd o statueta înfățișînd o matroană romană și un număr de opt piese reprezentînd animale domestice și păsări.

Catalogul este însoțit de ilustrarea fotografică a tuturor pieselor văzute din mai multe unghiuri, adăugîre absolut necesară unei lucrări de acest gen.

Așteptăm, aşadar, următoarele două volume, care vor întregi această altă de meritorie lucrare.

Maria Alexandrescu Vianu

MICHAEL H. CRAWFORD, *Roman Republican Coin Hoards*, Royal Numismatic Society, Special publication, No. 4, Londra, 1969, 170 p. + 3 pl. în afară de text.

Dacă pentru cunoaşterea tezaurilor monetare greceşti şi bizantine existau încă din 1935 şi respectiv din 1936 lucrările de sinteză bibliografice dispensabile ale unui Sydney P. Noe, *A bibliography of Greek coin hoards* apărută în *Numismatic Notes and Monographs*, New York, ed. II-a, 1936 sau Sawiyer Mc. A. Mosser, *A bibliography of Byzantine coin hoards*, apărută în *Numismatic Notes and Monographs*, No. 67, New York, 1935, studiul monedei romane republicane a fost lipsită pînă de curînd de un astfel de instrument de lucru. Lipsa aceasta a fost implinită recent de apariţia lucrării lui M. H. Crawford, *Roman Republican coin hoards*, ce a venit în întîmpinarea unei vechi doleanţe a numismaţilor din întreaga lume.

Apărută în 1969, lucrarea sus-menţionată reprezintă un *Corpus* al tezaurilor romane republicane din 23 ţări contemporane, care în antichitate fie că au intrat în marea familie a lumii romane, fie că au cunoscut şi practicat schimburile de mărfuri cu Roma. Lucrarea începe cu o scurtă introducere (p. 1—6) în care se arată că există circa 600 emisiuni monetare romane republicane ce pot fi uşor distinse datorită magistraţilor monetari. Chiar dacă unele din cele mai vechi emisiuni romane republicane nu pot fi datate cu mare exactitate, începînd cu quaestorii L. Piso Frugi şi Caepio (circa 103—100 î.e.n.) moneda Romei republicane poate fi datată cu destulă certitudine pînă în primii ani ai imperiului; cît priveşte monedele fără nume de magistraţi, sau cu magistraţi încă incomplet încadraţi, ele pot fi datate pe bază de analogii cu monedele greceşti cu care erau în asociere sau cu ajutorul diferitelor descoperiri arheologice. Pentru o datare şi o stabilire mai corecte a emisiunilor monetare republicane cercetătorul englez propune şi urmăreşte două criterii de bază şi anume: a) metoda studierii tezaurilor cu emisiuni comune găsite atît în interiorul cît şi în afara lumii romane şi b) analiza stilistică a fiecărei monede. Cele două metode de lucru au fost de altminteri detaliat prezentate şi convingător argumentate de M. H. Crawford mai cu seamă în articolul *The coinage of the Age of Sulla (with Prosopographical notes by T. P. Wisseman)*, în *The Numismatic Chronicle*, IV, Londra, 1964, p. 141—158.

Introducerea este urmată de XVIII tabele (p. 7—42) extrem de utile, cronologice, cuprinzînd rezultate obţinute pe baza analizelor efectuate asupra fiecărui tezaur studiat.

De la pagina 43 începe de fapt marea operă a cercetătorului britanic — inventarul descoperirilor monetare — ce reprezintă primul *Corpus* al tezaurilor de denari romani republicani şi care se concretizează într-un număr de 549 tezaure adunate, aşa cum arătăm, din 23 de ţări (p. 43—141), la care se adaugă 18 descoperiri monetare din morminte (p. 142—147). Tezaurile sînt expuse în ordinea descrescîndă a ultimei emisiuni monetare şi se încheie cu anul 2 î.e.n.; fiecare tezaur are trecut în general corect locul descoperirii — poate cu mici excepţii care pentru România au fost corectate de Bucur Mitrea în recenzia făcută lucrării în SCIV, 20, 1969, 3, p. 505—510—, cu o sumară descriere a compoziţiei tezaurului, cu numele magistratului sau magistraţilor emitenţi ai ultimei monede şi cu trimiterile la lucrările folosite. Cartea se încheie cu prezentarea bibliografiei folosite (periodice şi cărţi), cu un indice alfabetic al magistraţilor monetari, urmat de un altul al localităţilor de descoperire şi ele aranjate alfabetic, şi încheiat de un indice alfabetic al ţărilor în care autorul a cunoscut astfel de tezaure.